

УДК 811.512.161

**УНІВЕРСАЛЬНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНЕ
ТУРЕЦЬКОЇ БОТАНІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ
(ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ ТА СЕМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ)**

Пішеніна М. В.

*Институт филологии Киевского национального университета им. Т. Шевченка, г. Киев, Украина
E-mail: pishenina@mail.ru*

У статті розглядаються універсальність та специфічність процесів мотивації назв рослин на матеріалі турецької та української мов.

Ключові слова: внутрішня форма, назви рослин, мотивація, універсальність, специфічність.

У другій половині ХХ століття розвинулася когнітивна лінгвістика. Когнітивна лінгвістика – дисципліна, яка займається вивченням людської свідомості. Її складовими частинами є ономасіологія і семасіологія. В наш час розробкою цих теоретичних питань займаються О.О.Селіванова, О.С. Кубрякова, Ж.П.Соколовська, А.Вежбицька. Питанням вивчення національно-культурної семантики ботанічних назв присвячені роботи Корнілова, Подолян тощо. Незвичайну актуальність набувають дослідження етнокультури окремого народу, відображену в його мовній картині світу (А.А.Зальовська, В.Р.Костомаров, З.Р.Тер-Мінасова, Ю.Н.Караулов, А.Вежбицька, В.В.Воробйов та ін.). Кожен народ має свої особливості в соціальному, трудовому досвіді, що й знаходить відображення у виборі ознаки найменування, або внутрішньої форми слова (В.фон Гумбольдт, О.О.Потебня, Е.Сепір, Л.П.Іванова, Н.І.Сукаленко та ін.). Вивчення цих проблем сучасна наука бачить у підходах, що базуються на теоретичних засадах В. фон Гумбольдта та О.О.Потебні про національну специфіку мови, про особливості відображення в ній об'єктивної дійсності.

Відповідно до тверджень Ф. де Соссюра природного зв'язку позначувального з позначуваним не існує, тобто мовний знак є немотивованим [6, 101]. Однак така думка вченого, основана на його концепції вчення про мову як іманентну систему, вважається помилковою: "зв'язок між позначуваним і позначувальним не довільний; навпаки, він є необхідним" [1, 92]. Під час процесу вибору ознаки найменування рослини, мовець прагне відобразити у назві рослини певні властивості, а отже, це свідчить про вмотивованість назви. Запозичення вважаємо немотивованими назвами, оскільки мовець не усвідомлює раціональність зв'язку між змістовним і формальним мовного знака.

Також, взаємодія між внутрішньою формою і мотивованістю виявляється ще і в тому, що при утворенні назви рослини шляхом переосмислення ознака вторинного найменування є водночас мотиваційною ознакою. Таким чином, внутрішня форма і

вмотивованість – це основні засоби зв'язку об'єкта дійсності, що відображається, з його назвою, які служать точності передачі поняття через слово [7, 59].

Відповідно до А.І.Гудаевича, пізнання людиною дійсності має інтернаціональний характер, в ньому немає ніяких національних обмежень. «При фіксації результатів пізнання в мові ... відбувається «спрощення» пізнання, оскільки в одиницях мови відображається не повний його результат, не всі ознаки поняття, що утворилося» [2, 40].

Результатом такого «спрощення» дійсності є універсальні за своєю природою семи, індивідуальність комбінацій яких в кожній мові утворює національний характер їх значень. «Специфіка лексичних систем мов ... обумовлена реальною дійсністю – матеріальними і суспільними умовами життя народу» [2, 41]. І.Е.Козлова визначила структуру національної специфіки мови, яка містить культурно-соціальний досвід, національну психологію, мовну традицію та мовну систему, індивідуальну та колективну мовну свідомість. Вона стверджує, що «національна специфіка мови може досліджуватися як у поєднанні всіх своїх елементів, так і на рівні кожного з них» [4, 9–10].

Наше дослідження присвячене вивченню національно-специфічних особливостей ботанічної номенклатури. В ботанічній номенклатурі зафіксовані як реалії повсякденного життя, так і уявлення народу, який її створив. У системі народних назв відображається мовне відчуття звичайної людини, яке виявляється в утворенні і тлумаченні назв рослин. В процесі номінації проявляються асоціації, що обумовлені культурою, релігією, географічними особливостями. Також в назвах рослин відображені способи оцінки світу, що виражається в актуалізації особливостей зовнішнього вигляду та господарського призначення, лікарські властивості. Окрім фізичних рис, таких як зовнішній вигляд, колір, цвітіння, збір насіння та плодів, велику роль відіграють символічні конотації та релігійні асоціації, тобто віра в магічні властивості рослини.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що до цього часу не проводилось дослідження турецької ботанічної номенклатури, семантика і словотвір якої і досі є недостатньо вивченими.

Метою нашої розвідки є аналіз процесу номінації назв рослин, виявлення універсального та специфічного у характері мотиваційних процесів в турецькій мові.

Об'єкт нашого аналізу – національно-специфічні риси ботанічних назв у контрастивному аспекті.

Предмет дослідження – назви рослин в турецькій мові, які порівнюються в певних моментах з українськими ботанічними назвами.

Майже кожна рослина має дві назви – народну та наукову. Наукові в свою чергу складаються з родової та видової назви. Остання з них присвоєна рослині штучно і тому не може віддзеркалювати національну специфіку. Тому в нашій роботі ми проаналізуємо лише родові назви, які, на нашу думку, є найкращим прикладом відображення національної культури народу.

Досліджувати національну специфіку ботанічних назв необхідно на прикладах назв як культивованих, так і диких рослин, оскільки і ті й інші зафіксували в своїх

назвах певні ознаки національної культури, що дав їм народ в процесі пізнання різних властивостей цих рослин.

Розв'язання поставлених завдань здійснювалося зіставним *методом*, за допомогою якого виявляються специфічні ознаки окремих мовних явищ. Для доказовості й точності зіставлення застосовувалася *методика компонентного аналізу*, спрямована на виявлення спільних і відмінних семантичних ознак у значеннях слів у порівнюваних мовах. При порівнянні слів-відповідників використовувався також *описовий метод*.

Матеріалом роботи є іменники турецької та української мов на позначення назв рослин. Основні джерела дослідження – тлумачні, двомовні, етимологічні словники аналізованих мов, мовленнєві ілюстрації тощо.

Усвідомлення семантичної двосторонності образних назв рослин відбувається на рівні однакових асоціацій, в результаті чого в свідомості носіїв мови виникають однакові образи. Це відбувається з наступних причин. По-перше, в основі образних назв рослин лежать такі номінаційні ознаки рослин, які яскраво характеризують рослину, додають їй індивідуальність і неповторність. Ці ознаки, які найчастіше починають зовнішній вигляд рослини, одразу помічаються мовцем і обираються в якості основи для найменування. По-друге, в мовній свідомості людей, що розмовляють однією мовою, присутні асоціативно-образні стереотипи бачення деяких предметів. Наприклад, *повитиця*, рослина, яка у носіїв української мови асоціюється зі способом росту/існування цієї рослини (мотиваційне значення: рослина, яка *повиває, обвиває*). Повитиця – однорічна, паразитна рослина з нитковидним, витким, розгалуженим стеблом [5, 354]. Носії турецької мови, таку характеристику повитиці визначили як «*волосся диявола*» (*şeytansaçı*), оскільки *şeytansaçı* тлумачиться як «*ince uzun ipliksi saplarıyla, asma, baklagiller ve bazı meyve ağaçlarına sarılarak onları sötüren, klorofilsiz, asalak bir bitki*» (рослина, яка, обвиваючи бобові рослини, деякі фруктові дерева, паразитує на їх поверхні) [8, 143]. Розглянемо ще декілька прикладів, пов'язаних з асоціативним сприйняттям: укр. *Біс дерево* (дурман, бодяк), тур. *Voruçiçeği* (букв. *Квітка-труба*). Як бачимо в українців дурман, за однією із своїх назв асоціюється з бісом, оскільки ця рослина є надзвичайно отруйною – «*Дурман – отруйна рослина. Після роботи з ним треба старанно мити руки*» [5, 145]. Турки порівняли рослину, а точніше її плід, за зовнішнім виглядом з трубою. Укр. *оплітка* (букв. *та, що обплітає*), тур. *kaplumbağa otu* (букв. *черепаха-трава*). Такі асоціативно-образні стереотипи зумовлені специфікою національного світобачення, особливостями мислення мовного колективу.

Універсальною для турецької та української мов є наявність наступних ознак найменування: зовнішній вигляд рослин; дотикові властивості; смак; запах та властивості, що пізнаються при одночасному функціонуванні різних органів чуття. Специфічною є невелика кількість у турецькій мові назв рослин, мотивованих властивостями, що пізнаються на слух. Основу мотивації більшості подібних назв складає ознака, яка виникає внаслідок каузативного впливу. При мотивації назв рослин слухові відчуття відіграли досить незначну роль і представлені лише звуконаслідувальними словами. Це пояснюється, здатністю рослин відтворювати звуки лише під впливом зовнішніх чинників – таких як вітер, дощ, дотик людини тощо.

Процес вибору ознаки найменування свідчить про прагнення мовця закріпити у назві певні властивості, а, отже, про мотивацію вибору назви рослини. Таким чином, переважаюча більшість ботанічних назв є, на нашу думку, мотивованою.

Аналіз ботанічних назв був проведений за наступною класифікацією ознак найменування: 1) зовнішній вигляд рослини; 2) смакові, нюхові та дотикові відчуття; 3) дія рослини на організм; 4) біологічні властивості; 5) місцезростання; 6) застосування рослини; 7) антропоніми; 8) властивості, що пізнаються водночас перцептивно і когнітивно.

Дослідження показали, що кількість назв рослин, пов'язаних з їхнім зовнішнім виглядом, є переважаючою порівняно з іншими, оскільки людина отримує велику кількість інформації про зовнішній світ у процесі зорового сприйняття. У цій групі назв виявлено такі закономірності: 1) доміантною ознакою найменування є форма рослини, зокрема, форма, яка привертає до себе увагу людини своєю подібністю: кругла форма плоду або квітки: тур. *top (incir), baştop, altın top* (букв. *золотий м'яч (грейпфрут)*) укр. *глючики*; незвичайна форма квітки або листя: тур. *kurtkulağı* (досл. *вуха вовка*), *şap çiçeği* (досл. *şap – дзвін, çiçek – квітка*) або *çingirak çiçeği* (досл. *çingirak – брязкальце*), укр. *півники, дзвоники*; видовжена форма рослини: тур. *iğnelik otu* (досл. *iğne – голка, ot – трава*), укр. *косарі*; 2) також важливою ознакою, яку покладено в основу назви рослини є колір. Найпродуктивніші кольори в турецькій мові: жовтий, білий, червоний та синій. Наприклад, тур. *sarıbaş* (букв. *жовта голова*) *Centaurea macroscephala*, *sarı kokulu* (букв. з «жовтим» запахом) *Eranthis Hiyemalis*, *sarı boya Gentiana lutea*, укр. *жовтець*; тур. *kızıl ağaç* (букв. *червоне дерево*) *Alnus*, *kızılçık* (букв. *червоненький*) *Cornus*, *kırmızı kedi otu* (букв. *червона котяча трава*) *Centranthus ruber*. В українській мові червоний колір в найменуваннях рослин зустрічається переважно у видових назвах, наприклад, *ромашка червона* або *маруна червона* *Pyrethrum coccineum*, де *ромашка* – родова, а *червона* – видова назва.

Смакові, нюхові та дотикові відчуття – важлива ознака найменування, яка присутня як в українській так і в турецькій мові. Смак: кислий: тур. *ekşi yonca* (букв. *кисла конюшина*) *Oxalis acetosella*, *ekşimelek* (букв. *кислий янгол*), укр. *кислий щавель* *Rumex acetosella*, *кислянка*; гіркий: тур. *acı çiğdem* (*acı – гіркий*) *Colchicum*, *acı badem* (букв. *гіркий мигдаль*), *acıdülek* *Ecballium elatarium*, порівн. укр. *acidülek – скажений огірок*, укр. *гіркий корінь, гірчиця*; солодкий: тур. *tatlı kök* (букв. *солодкий корінь*) *Glycyrrhiza*, *ballıbaba* (букв. *медовий тато*) *Lamium*, укр. *солодковий корінь*. Оцінка мовцем запаху рослин: тур. *kokağ ağaç* (букв. *пахуче дерево* (може бути як в позитивному так і в негативному значенні) *Ailanthus altissima*, *kokulu kiraz ağacı* (букв. *пахуча черешня*) *Cerasus mahaleb*, укр. *вонечник*. Сприйняття на дотик: колючий: тур. *sivri kekik* *Satureja thymbra*, *sivri kökü* (букв. *гострий корінь*) *Gentiana lutea*, *kesme* (букв. *різаний*) *Phyllurea latolia*, укр. *будяк*. Ботанічні назви, мотивовані властивостями на слух зустрічаються рідко. Найчастіше це звуконаслідувальні назви, на відтворення звуків, які видають рослини під час дії на них зовнішніх чинників – вітру, дощу, дотику. В турецькій мові все ж зустрічаються рослини з назвами, мотивованими слуховими властивостями. Наприклад, *kahkaha çiçeği* (букв. *kahkaha – наслідування сміху, сміх*) *Irotomea*. В українській – це перш за все, назви, які передають

ознаку звучання насіння, або рухів рослини під час вітру, напр., *бреничка, гремок, шелест*, дія вітру на сухі рослини: *тріскавець, хлопаниці* [3, 215].

Також універсальною ознакою для турецької та української мов є дія рослини на організм людини – найчастіше за ознаку брались лікувальні характеристики. З давніх часів людина знала про важливість рослин для свого здоров'я, тому майже у всіх культурах у ботанічних назвах зафіксовано лікувальні якості рослин. Наприклад, тур. *hekimana* (*hekim* – лікар, *ana* – мати) *Sambucus ebulus*, укр. *живокіст*;

Розвиток рослини тісно пов'язаний з сезонними явищами, тому однією з продуктивних ознак є її фенологічні властивості: тур. *bahar otu* (букв. *весіння трава*) *Primula*, *güz çiğdemi* (букв. *осінній крокус*) *Colchicum* (*son baharda çiçek açan bir bitki* [8, 126], укр. *веснівка*).

Специфічними рисами у турецькій мові є ознака, що базується на видільних властивостях рослини: *sütleğen* (досл. *молочна миска*) *Euphorbia*, *süt otu* (досл. *молочна трава*) *Polygala*. Досить продуктивною для турецької мови є ознака місце проростання певної рослини (*dere otu, kaya kekiği, deniz teresi* *Crithmum maritimum*). В турецькій ботанічній номенклатурі таких назв досить багато. В українській мові кількість рослин, що отримали назву за місцем зростання менша, ніж в турецькій. Наприклад, *подорожник*. В українській мові специфічна риса – це ботанічні назви, мотивовані способом розмноження (*перекотиполе*). Серед розглянутого нами пласту ботанічних назв турецької мови, ми майже не виявили рослин, мотивованих такою ознакою.

Якщо звернутись до ботанічних назв, мотивованих застосуванням рослин у практиці, то помічаємо, виражену специфічність, яка обумовлюється діяльністю певного народу. Так, в турецькій мові досить велика кількість ботанічних назв, які зумовлені використанням рослин у виробництві (тур. *tarak otu* або *fesçitarağı* (букв. *трава-гребінь*) *Dipsacus laciniatus* – ‘*2m kadar bir boya erişebilen, iki yıllık , otsu, dikenli, beyaz veya soluk bembe çiçekli bir bitkidir. Kurutulmuş çiçek durumu tarak olarak kullanılır.*’ [8, 106]. В українській мові переважають назви, з ознакою застосування рослин у побуті (*нарило*). Також в турецькій мові велика кількість рослин, в назві яких зафіксовано харчові властивості, а саме: трави, які використовуються для заварювання чаю (*dere çayı, dağ çayı* *Dorystoechas hastate* – *Antalya bölgelerinde yaprakları çay yerine kullanılır*) [8, 81]. При чому в наведених прикладах передається також і ознака місце проростання рослин (букв. *гірський чай*).

Універсальними для турецької та української мови є назви рослин, в основі яких імена вчених-ботаніків або відомих людей. Наприклад, укр. бегонія, тур. *begonya - isim, bitki bilimi (begonya)* (*Michel Begon özel adından*) [9].

Найбільша кількість ботанічних назв, зумовлених властивостями рослин, що пізнаються одночасно і перцептивно і когнітивно, зафіксована в турецькій мові. Це пояснюється її схильністю до словоскладення (композирування).

Аналіз ботанічних назв з погляду вмотивованості виявив її високий рівень в турецькій та українській мовах, що пояснюється розвинутою системою словотворення в них. Щодо типу мотивацій, то перевага прямо мотивованих назв зафіксована в турецькій мові.

Найбільш численними виявилися такі, що мотивовані зовнішньою ознакою. Це пояснюється тим, що ця ознака насамперед впадає в очі й викликає відповідні уявлення про денотат. Закономірним є той факт, що з певними рослинами в різних мовах виникають розбіжні асоціації, покладені в основу назв.

Дослідження ботанічних назв, зумовлених властивостями рослини, що одночасно пізнаються перцептивно і когнітивно, показало, що в процесі пізнавальної діяльності людини найбільше значення мають органи зору. Про це свідчить той факт, що найпродуктивнішими комбінаціями в досліджуваних мовах є поєднання ознак зовнішній вигляд і місцезростанням рослини.

Таким чином можна зробити висновок, що ботанічні назви займають важливе місце у термінологічній системі сучасної турецької мови, а їх детальне дослідження сприяє виокремленню національно-специфічних рис мовної картини світу турецького народу.

Список літератури

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Гудавичус А.Й. Сопоставительная семасиология литовского и русского языков. Вильнюс, 1985.
3. Калько В. Предикатна мотивація назв лікарських рослин в українській мові. Вісник Львів. Серія філол. 2004. Вип. 34. Ч. 1. С.214-218
4. Козлова И. Е. Специфика явления мотивации слов в русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. — Томск, 1999.
5. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник/Л-56 Відп. Ред. А.М.Гродзінський.-К.: Голов. ред. УРЕ, 1990. – 544с.
6. Соссюр Ф.де. Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С.31-285.
7. Чинок Е.И. Номинация ягод и ягодных растений в современном русском языке: Дис. ... канд. фил. наук: 10.02.01. – К., 1985. – 209 с.
8. Türkçe Bitki Adları Sözlüğü/Turhan Baytop. – 3.bsk. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007 – 401s.
9. www.tdk.gov.tr – Интернет сайт Турецького Лінгвістичного товариства

Пишенина М. В. Универсальное и национально-специфическое турецкой ботанической номенклатуры (ономасиологический и семасиологический аспекты) / М. В. Пишенина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2010. – Т. 23 (62), № 3. – С. 43-48.

В статье рассматриваются универсальность и специфичность процессов мотивации названий растений на материале турецкого и украинского языков.

Ключевые слова: внутренняя форма, названия растений, мотивация, универсальность, специфичность.

Pishenina M. V. Universal and nationally-specific the Turkish botanical nomenclature (onomasiological and semasiological aspects) / M. V. Pishenina // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2010. – Vol. 23 (62), No 3. – P. 43-48.

The article deals with universal and specific ways of motivation of the plant names on the material of the Turkish and Ukrainian languages.

Key words: inner form, plant names, motivation, universal, specific.

Поступила в редакцию 01.09.2010 г.